

DOI: 10.22559/folklor.273

folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:95, 2018/3

Milli Mücadele Dönemi Yazarlarından Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarının Popüler Kültür İçerik Özellikleri Bağlamında İncelenmesi*

A Study on the Novels of H. E. Adıvar, R. N. Güntekin and Y. K. Karaosmanoglu, Authors from the National Struggle Period, in the Context of Popular Culture

Duygu Ünalın** - Ömer Özer***

Özet

Bu çalışmada Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu örneğinde Milli Mücadele Dönemi romanlarının popüler kültür içerik özellikleri bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Halide Edip Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* (1923), *Kalp Ağrısı* (1924) ve *Vurun Kahpeye* (1923); Reşat Nuri Güntekin'in *Ateş Gecesi* (1942), *Damga* (1924), *Gizli El* (1924) ve *Yeşil Gece* (1928); Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun

* Bu çalışma, Prof. Dr. Ömer Özer danışmanlığında Duygu Ünalın tarafından yazılan aynı adlı aynı adlı doktora tezinden üretilmiştir. Katkılarından dolayı tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. İrfan Erdoğan'a, Prof. Dr. Erdal Dağtaş'a, Prof. Dr. Nejdet Atabek'e ve Prof. Dr. Kazım Özkan Ertürk'e teşekkür ederiz.

** Dr. Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi, duyguunalın85@gmail.com

*** Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Basın ve Yayın Bölümü Öğretim Üyesi. omerozer@anadolu.edu.tr

Ankara (1934), *Kıralık Konak* (1922), *Sodom ve Gomore* (1928) ile *Yaban* (1932) adlı romanları incelenmiştir. Çalışmanın kuramsal araldan bölümünde ise Marksist Ekonomi Politik Yaklaşımına değinilmiş ve bu bağlamda popüler kültür tartışması yapılmıştır. Çalışmada, popüler kültürün belirleyicisinin üretim anındaki siyasal ve ekonomik ilişkiler olduğu görüşü temel alınmıştır. Ve bu bağlamda, Milli Mücadele Dönemi popüler kültür içerik özellikleri dönemin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Marksist ekonomi politik, popüler kültür, milli mücadele dönemi*

Abstract

In this study, it is aimed to examine the novels of the National Struggle Period specific to Halide Edip Adivar, Reşat Nuri Güntekin and Yakup Kadri Karaosmanoğlu in the context of popular culture elements. For this purpose, the novels of Halide Edip Adivar's *Ateşten Gömlek* (1923), *Kalp Ağrısı* (1924) and *Vurun Kahpeye* (1923); Reşat Nuri Güntekin's *Ateş Gecesi* (1942), *Damga* (1924), *Gizli El* (1924) and *Yeşil Gece* (1928); Yakup Kadri Karaosmanoğlu's *Ankara* (1934), *Kıralık Konak* (1922), *Sodom ve Gomore* (1928) and *Yaban* (1932) are analyzed. The selected novels of these authors are analyzed through the Marxist Economy Political Approach. The study is based on the Marxist Economy Political Approach in the light of a common standpoint that popular culture identifiers are political and economic relations in the field of production. In this regard, the characteristics of popular culture elements of the National Struggle Period are evaluated through the novels mentioned above, taking into consideration the socio-economic structure of the epoch.

Keywords: *marxist economy politics, popular culture, national struggle period*

Giriş

Popüler kültür, pazar tarafından pazarda tüketim için ısmarlanan kitle kültürü içinde, en çok kullanılanı, izleneni, dinleneni, okunanı, seyredilene anlatmaktadır (Erdoğan, 1999: 22). Popüler pazar, popüler kullanıcıyı özgürlük mitleriyle beslemektedir. Böylece kitle üretimi yapan endüstriyel yapıda insan, materyal ürünleri, endüstrinin üretim biçimi ve ilişkilerine uygun bilinci taşıyarak yaratmaktadır. Popüleri popüler yapan güç, ekonomik ve ideolojik güçtür. Popüler kültür, ücretli köleliğin işsiz bırakma, çalıştırma, ezme ve ezdirme kültürüdür. Popülerdir, çünkü egemen olan ve her gün tekrarlanan odur. Popüler kültür, mekanik ve elektronik çoğaltmayla niceliksel fazlalık ve niteliksel yoksulluğun kültürüdür. Bu yoksulluktan geçerek kapitalist pazar yapısı materyal zenginlik elde etmekte ve güçlenmektedir (Erdoğan, 2004: 5-6).

Günümüzde popüler kültür, kapitalist endüstriyel düzenin sahiplerinin çıkarları doğrultusunda üretilmekte, yönlendirilmekte ve tüketirilmektedir. Kültür endüstrisinde ger-

çekleşen üretim süreci, bireysel ve toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği bu yapıyı sermayenin gereksinimleri doğrultusunda sürekli dönüştürmektedir (Çakmur, 1998: 118). Dolayısıyla kapitalizmle birlikte kültür, endüstriyel bir ürün durumuna gelmiş ve sermaye sahiplerinin çıkarları doğrultusunda kültür üretimi yapan kurumlar (medya) tarafından işlenir olmuştur. Bir başka deyişle kültür, bir meta durumuna gelmiştir. Bu metanın kendi bilinci, onu üretenlerin bilincinden farklı ya da onu reddeden bir yapıya sahip olamaz. Her materyalin üretim tarzı aynı zamanda onun nasıl ve neden üretildiğini (üretim ilişkileri) ve bu ilişkilerin bilincini de içermektedir. Bu nedenle örneğin medyada üretilen bir ürünün biçimi ve içeriği, üretim ilişkilerinin incelenmesiyle çözümlenmelidir (Erdoğan, 2001a: 281). Bu nedenle, popüler kültürün üretim boyutunda yaşanan ilişkilerin, sahiplik yapısının, irdelenmesi önemlidir. Elbette popüler kültürü, insanlara neden tükettirdikleri; bununla birlikte, neyin üretildiği ve tüketildiği de önemlidir. Dolayısıyla karşımıza birbiriyle ilişkili üç alan çıkmaktadır. Bunlar popüler kültürün üretim, dağıtım ve tüketim boyutlarıdır. Günümüzü yansıtan bir popüler kültür incelemesinin bu üç alanı pas geçmemesi gerekir. Bu üç alan ve bunların gerisinde var olan ekonomik ve siyasal ilişkiler ancak bütüncül bir biçimde incelendiğinde popüler kültürün doğasını anlamak mümkündür.

Her ne kadar kapitalist üretim ve gelişim, neo-liberalizm ismi altında 1980 sonrasında hızlanmış olsa da dünya üzerinde egemenlerin ekonomi politik egemenliğinin yansımalarını daha önceki dönemlerde de görmek mümkündür. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu yansımaların izleri açıktır. Türkiye’de kapitalizmi dıştan getirme deneyi, 1838/1846 ticaret sözleşmesi ile başlamıştır. Dıştan yenileşmedeki ilk hedef, kamusal mülkiyetten, hukuka bağlı devlet anlayışı ile güçlenmiş bir özel mülkiyet düzenine geçmektir. 1839 Tanzimat Fermanı’ndan başlayarak girilen bütün modernleşme çabalarında son amaç, Türkiye’de kapitalizme özgü kurumsal üst yapıyı yaratmak olmuştur. 1854 dış borçlanması, 1856 Islahat Fermanı ve toprakta özel mülkiyeti meşrulaştıran 1858 Arazi Kanunnamesi bu oluşumun çeşitli halkalarıdır. 1876’da Birinci Meşrutiyet ve de 1908’de İkinci Meşrutiyet, kurumsal değişikliğin politik sonuçları olmuştur (Gevgilili, 1989: 30). Çalışmanın kapsadığı dönem itibarıyla Türkiye’de henüz kapitalizmin bugünkü biçimiyle yerleştiğini söylemek mümkün değildir. Ancak yukarıda da söz edildiği gibi özellikle 1838 Ticaret anlaşması ile birlikte Osmanlı’nın son dönemi asimetrik denetime dayalı bir kapitalistleşme sürecine girmiş ve bu süreç 1920’lere kadar devam etmiştir (Türkay, 2012).

Türkiye’de özel teşebbüsü destekleme çabaları 1927’den sonra uygulanabilmiştir. Bu dönemde özellikle, toplumda burjuvaziye ait rasyonelleri yerleştirmeye çalışan sosyal ve kültürel reformlara önem verilmiştir. Türkiye’de kapitalizmin gelişmesinde, bütün Batı ekonomilerini sarsan 1929 Bunalımı’ndan sonra açılan devletçilik sayfası, izlenen genel ekonomik ve politik felsefenin bütünleyicisi olmuştur. Ekonomide modern kesim ve altyapıyı devlet kaynaklarıyla yaratma eylemi olan devletçilik, Türkiye’de kapitalizmin gelişimini beraberinde getirmiştir (Gevgilili, 1989: 46-48). Görülmektedir ki çalışmada alınan romanların anlattığı dönem itibarıyla olmasa da yayımlandığı dönem itibarıyla Türkiye, devlet eliyle özel teşebbüsün yaratılmaya çalışıldığı bir ülke olmuştur. Elbette yayıncılık endüstrisi de bunun dışında tutulamaz.

Öte yandan, Türkiye’de Milli Mücadele Dönemi’nin ekonomik yapısını olduğu kadar sosyo-politik yapısını da anlamak önem taşımaktadır. Bu nedenle, Milli Mücadele sürecine girilmesinin gerisindeki nedenlerin irdelenmesi gerekmektedir. Batı’da aklın öne çıkarılması ve pozitif bilimlerle işlenmesi, 1750’lerde başlayan ve hızlı bir biçimde dünyanın gidişatını değiştiren Sanayi Devrimi’ni ortaya çıkarmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte yeni pazar ve hammadde arayışları başlamış, matbaa ve makineleşmenin biçimlendirici etkileriyle de dünyada sosyal, ekonomik ve askeri olmak üzere büyük bir değişim yaşanmıştır (Korkmaz, 2006: 17-25). Osmanlı siyasi ve sosyal yapısı, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan iç ve dış gelişmelerle önemli değişimler yaşamıştır. Tanzimat, Türkiye’deki kültür değişiminde önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde, Batılı yaşam biçimi daha çok duyumsanmaya başlanmış; Batılıların eğlence ve günlük yaşam biçimleri yaşamın her alanına yayılmıştır. Müslüman olmayan azınlığın yaşadığı semtlerde (Galata ve Beyoğlu gibi) ortaya çıkan Batılı yaşam biçiminin toplum ve kültür değişimleri üzerindeki etkisi artmıştır. Balolar ve eğlenceler düzenlenmiş, Batı’dan getirilen eşyalar yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Turhan, 1969: 254-255). Tanzimat; sosyal, siyasi ve edebi bir boyuta sahiptir ve bu boyut II. Meşrutiyet’in ilanına (24 Temmuz 1908), hatta cumhuriyete kadar farklı görünümde ama aynı yönelimde sürmüştür (Korkmaz, 2006: 31-32). 1911’den sonra özellikle edebiyat yapıtları aracılığıyla “Türkçülük” anlayışı hızla yayılmış, Milli Mücadele’nin de düşüncel temelleri oluşmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasının ardından Anadolu’nun değişik bölgelerinde yer yer teşkilatlanma çalışmaları ve direnişler başlamıştır (Çetişli, 2007: 132). Bu gelişmeler sonrasında 19 Mayıs 1919’da Atatürk’ün Samsun’a çıkışıyla Milli Mücadele de fiilen başlamıştır. Bu bağlamda Milli Mücadele Dönemi fiili anlamda 1919-1923 yıllarını kapsamaktadır.

Yukarıdaki sunuma paralel olarak bu çalışmanın konusu, Türkiye’nin Milli Mücadele Dönemi’ne denk gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu dönemde daha önce de belirtildiği gibi Türkiye’de kapitalist yapı tam olarak oturmamıştır. Ancak o dönemin ürünlerini, günümüzden geriye doğru giderek, ekonomi politik yaklaşım çerçevesinde dağıtım ve tüketim bağlamında olmasa da popüler kültürün içeriği bağlamında incelemek mümkün olabilir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel tezi, “Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu örneğinde Milli Mücadele Dönemi romanlarının içeriği, popüler kültürün öğelerini taşımaktadır” varsayımı üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, çalışma bu varsayım çerçevesinde ele alınan romanları inceleyecektir. Çalışmanın problemi ise şu şekildedir: Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu örneğinde Milli Mücadele Dönemi romanlarındaki popüler kültürün içerik özellikleri popüler kültürün genel yapısını nasıl yansıtmaktadır?”

Bu çalışma, adı geçen yazarların 1919-1923 yıllarını konu alan romanlarını kapsamaktadır. Bu bağlamda, Halide Edip Adıvar’ın *Ateşten Gömlek* (1923), *Kalp Ağrısı* (1924) ve *Vurun Kahpeye* (1923); Reşat Nuri Güntekin’in *Ateş Gecesi* (1942), *Damga* (1924), *Gizli El* (1924) ve *Yeşil Gece* (1928); Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Ankara* (1934), *Kiralık Konak* (1922), *Sodom ve Gomore* (1928) ile *Yaban* (1932) adlı romanları

incelenmiştir. Bununla birlikte ele aldığı dönem itibariyle bu çalışma, 1919-1923 yılları sosyo-kültürel ortamını ve bu dönemin popüler kültür özelliklerini kapsamaktadır. Adı geçen üç yazarın seçilmesinin nedeni ise Milli Mücadele Dönemi'nde öne çıkan yazarlar olmalarının yanı sıra döneme tanıklık etmiş olmalarıdır.

Çalışmada inceleme kapsamına alınan romanlara yansıyan Milli Mücadele Dönemi popüler kültür içerik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle inceleme kapsamına alınan romanların okunması sırasında popüler kültür içerik özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, popüler kültür pratiği olarak aşk, günlük yaşam alışkanlıkları (çay davetleri, eğlenceler, giyim-kuşam özellikleri) ve sanat yapıtları temaları belirlenmiştir. Söz konusu belirleme çalışmanın temel aldığı popüler kültür yaklaşımından yola çıkılarak yapılmıştır. Bu özellikler dönemde baskın ve egemen olan, her gün tekrarlanan pratikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Değerlendirmede alfabetik sıra gözetilmiştir. Elde edilen bulgular “Aşk ve Aşkın Temsili”, “Günlük Yaşam Alışkanlıklarının Temsili” ve “Sanat Yapıtlarının Temsili” başlıkları altında ele alınmıştır. Çalışmada, dönemin popüler kültür içerik özelliklerinin romanlarda nasıl işlendiği ve romanın bütünü içindeki görünümünün nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte yazarların, söz konusu popüler kültür pratiklerine karşı tutumlarına ilişkin çıkarımlarda da bulunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın kuramsal ardalanı

Kültür, içinde geliştiği toplumun yaşam biçimi ve üretim ilişkilerini, sosyo-politik yapısını yansıtan bir olgudur, bu nedenle onu anlamak ve anlamlandırmak kültürün içinde geliştiği toplum yapısının anlaşılmasını gerektirmektedir. Popüler kültürün toplumda egemen ideolojik ve ekonomik yapıyı elinde bulunduranlar tarafından ürettirildiği dikkate alındığında, söz konusu toplum yapısının anlaşılması daha da önem kazanmaktadır. Bir başka deyişle, popüler kültürün ne olduğunu ve nasıl üretildiğini anlamak için onu ekonomi-politik bağlamı içinde değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, popüler kültürün üretildiği anı ve popüler kültürün gerisinde yer alan ekonomi politik ilişkilerin açıklanmasının önemini Erdoğan'dan (2001b: 10) yola çıkarak şu şekilde vermek mümkündür:

“Popüler kültür kavramı üzerinde mülkiyet mücadelesi vardır. Eğer günümüzde geniş kitlelerin bilincine işlenmiş anlamlandırmaya bakarsak, popüler kültür kavramı üzerindeki mücadelede kapitalist sistemin çıkarlarını destekleyen bir egemenlik kurulduğunu görürüz. Kapitalizm; demokrasi, özgürlük, insan hakları vb. birçok alanda olduğu gibi popüler kültür alanında da gasp işini gerçekleştirerek popüleri ve popüler kültürü kendine mal etmiş durumdadır. Popüler kültür, üretimi teknolojilerinin gereksinim duyduğu kitle kültürünün bütünleşik bir yandaşı şekline dönüştürülmüştür. Modern endüstrilerin ürünleriyle ve kitle iletişimiyle olan ‘popüler kültür’ egemen toplumsal ve ekonomik ilişkileri destekler, haklı çıkarır ve bu ilişkilerin sürüp gitmesine yardımcı olur.”

Popüler kültür medyadan yansımaktadır ve medyanın içeriği popüler kültürü biçimlendirmektedir. Marksist Ekonomi Politik Yaklaşım, popüler kültürün üretildiği anı siyasal, sosyal ve ekonomik koşullar içinde incelemekte ve kapitalizm çerçevesinde bu

ürünlerin kimlerin çıkarlarına hizmet ettiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Buna göre, popüler kültürün bir tarafta izleyici ile buluştuğu bir an vardır; diğer tarafta ise söz konusu buluşmanın kimlerin ekonomik ve siyasal çıkarları için üretildiği bulunmaktadır. Dolayısıyla, Marksist Ekonomi Politik Yaklaşım, popüler kültürün üretim bağlamını sorgulamakta ve ortaya çıkarmakta, medya alanında görülen tekelleşme eğilimini incelemektedir. Bundan önce ise tekelleşmeye iten koşulları eşdeyişle kapitalizmi sorgulamaktadır. Yaklaşım, popüler kültürün geniş halk kesimleri üzerindeki düşünsel yapı ve ekonomik yükü üzerinde durmaktadır. Popüler kültür, işçi sınıfı devriminin gerçekleşmesini engellemiştir. İşçi sınıfının popüler kültür tüketimi hem burjuva sınıfının kendisini yeniden üretmesini sağlamış hem de kendi yoksunluğunu üretmesine neden olmuştur (Özer ve Dağtaş, 2011: 108-110).

Marksist Ekonomi Politik Yaklaşım'a göre, kapitalist toplumlar kültürel üretimi kâr ve pazar merkezli kılabilmek için kurum ve pratikleri, metalaşmanın ve sermaye birikiminin mantığına uygun olarak yapılandıran başat bir üretim biçimine göre örgütlenmişlerdir. Üretim güçleri, örneğin medya teknolojisi ve yaratıcı uygulamalar, ne tür kültürel ürünlerin üretileceği ve bunların nasıl tüketileceğinin belirlenmesinde önemli olan başat ilişkilere göre biçimlendirilmişlerdir. Yaklaşım, aynı zamanda, toplumsal gerçekliğin ekonomik, politik ve diğer boyutlarına da gönderme yaparak kültürün politik ve ekonomik bağlamla ilişkisini kurmaktadır (Kellner, 2008: 151).

Kapitalist yapıdaki medyada, kültür ve ideoloji ile doğrudan ilişkili olan meta üretimi gerçekleştirilmektedir. Popüler kültür ürünleri, üreticisine hem kâr getirmekte hem de kapitalist sistemin ideolojik olarak pazarlanmasını ve böylece meşrulaştırılmasını sağlamaktadır. Popüler kültür, bağımlı ve egemen sınıf üyelerinin, popüler kültür ürünlerini tüketmesiyle de yeniden üretilmektedir. Medyada üretilen her bir içerik, popüler kültür ürünüdür ve işlevi ekonomi politik yaklaşım açısından sabittir: Bu ürünler aracılığıyla bilinçler kuşatılmakta ve gereken düzeyde kontrol edilmektedir. Popüler kültür, burjuva sınıfının belli bölümleri tarafından, ahlak ve kültürel değerler adına üretilmektedir; ancak gerçekte işçi sınıfını kontrol altında tutmak adına biçimlendirilmiştir (Özer ve Dağtaş, 2011: 109-110; Garnham, 2008: 79-80).

Medya aracılığıyla gerçekleşen kültürel üretimin ürünleri, tüketildikleri oranda birer ihtiyaç nesnesidir ve bu ürünlerin yeniden tüketim mekanizması ideolojik olarak kurulmaktadır. Bu durum, kültürel üretim içindeki metalaşma sürecinin ve bu süreç içinde oluşan çeşitli meta biçimlerinin doğasını açıklamaktadır. Kültürel ürünler, farklı metalaşma süreçlerine girerek yeniden tüketilmektedirler. Örneğin, bir roman okunduğunda onu yeniden tüketmek için bir daha satın almak gerekmez. Bir roman, sinema filmine, sinema filmi TV dizisine hatta kimi zaman bilgisayar oyununa dönüştürülerek yeniden tüketim mekanizmaları kurulmaktadır (Çakmur, 1998: 122-123). Bir kültürel ürünün farklı meta biçimlerinde dolaşıma girmesi, nicelikte çeşitlilik yaratsa da nitelikte aynı anlamlar üretilmektedir. Dolayısıyla nicelikte çok çeşitli, ancak nitelikte tek tip popüler kültür ürünleri ile hem kapitalist sistemin meşruluğu sağlanmakta hem egemen kesimlerin düşünsel yapısı yeniden üretilmekte hem de bu ürünleri tüketenlerin söz konusu düşünsel yapıya eklenmesi sağlanmaktadır. Kendilerine sunulan popüler kültür ürün-

lerini tüketen bireyler ise bu sayede hem sistemin içinde kalarak kendilerini sistemin bir parçası gibi hissetmekte hem de kendilerini gerçekleştirmektedirler.

Kültürü bir yaşam biçimi olarak ele aldığımızda popüler kültür de bir yaşam biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu yaşam biçimi toplumda belli bir kesimin egemen karakterini; ekonomik, politik ve kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Popüler kültürün topluma yayılmasındaki en etkin araçlar ise kitle iletişim araçlarıdır. Toplumda siyasal ve ekonomik egemenliği elinde bulunduranların tekelinde toplanmış olan kitle iletişim araçları, sahiplerinin politik duruşları ve ekonomik yapılanmaları doğrultusunda işlev görmektedir. Medya sahipleri, özellikle kendi ekonomik sürekliliklerini korumak amacıyla egemen siyasal yapı ile ilişkiye girmekte ve statükonun korunması için çalışmaktadırlar. Bu nedenle, kitle iletişim araçlarından topluma yayılan ürünler de belirli bir görüşün temsilcisidir. Halkın değil, içinde üretildikleri siyasal ve ekonomik yapılanmanın ürünüdürler.

Analiz ve Yorum

Bu bölümde sırasıyla Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarındaki popüler kültür içerikleri belirlenen temalar bağlamında değerlendirilmiştir. Söz konusu temalar "Aşk ve aşkın temsili, günlük yaşam alışkanlıklarının temsili ve sanat yapıtlarının temsili"dir.

1. Halide Edip Adıvar'ın romanlarında popüler kültür temsilleri

1.1. Aşk ve aşkın temsili

Halide Edip Adıvar'ın *Ateşten Gömlek* adlı romanında aşk teması, romanın başından sonuna kadar duyumsatılmakta, kimi zaman yoğun bir anlatımla verilmektedir. Romanda aşk, bir hastalığa, yıkıcı bir felakete benzetilmektedir. Sevgilinin fiziksel özellikleri birtakım benzetmelerden yararlanılarak aktarılmakta (Ayşe'nin ateşten dudakları, zehirli gözleri vb.) böylece aşk, şiirselleştirilmektedir. Dile katılan şiirsellikle aşk, sanatsal bir biçime sokulmaktadır. Söz konusu anlatım biçimi, aşkın kutsallaştırılmasını da beraberinde getirmektedir. Aşk, o dönemde sevgili için her şeyin göze alınabileceği bir duygudur, öyle ki İhsan'ın Ayşe'nin aşkı için "hayatta vermeyeceği, yapmayacağı bir şey, kat etmeyeceği bir mesafe yoktur" (Adıvar, 2016b: 161) sözleri bunun göstergesidir.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da romanda savaş anlatılırken araya girerek uzun uzun aşk temasının işlenmesidir. Bu anlatım, okuyucuya, savaşın dehşetlerinden uzaklaşma ve rahatlama olanağı sağlamaktadır. Burada da popüler kültürün bireyi kendi gerçeğinden ve dünya gerçeklerinden uzaklaştırma işlevi karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde de aşk teması film, dizi ya da romanlarda sıkça işlenmektedir. Bu temanın izleyici ya da okuyucuyu çektiğini, pek çok kişinin dizileri ya da filmleri içindeki efsanleştirilerek, yüceltilerek verilen aşk teması için seyrettiğini ya da bir romanı, aşk teması üzerine kurulduğu için okuduğunu söylemek mümkündür. Diren'in de belirttiği gibi; emperyalizmin yoğun kültürel baskısı altında biçimlenen ve kendisini bire bir dayatılan yaşama odaklayan, hızlı tüketimi, bencilliği, mekanikleşmiş duygusuzluğu öne çıkara-

rak cinselliği tüketim için metaya indirgeyen aşk anlayışı, pazar ilişkileri gereği moda, magazin, film, müzik gibi endüstriyel sektörlerin içinde reklamlarla pazarlanmaktadır (Diren, 2012). Dolayısıyla aşkın, çok sattıran bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. Halide Edip'in romanı yazdığı dönemde amacının ne olduğuna ilişkin elbette kesin bir yargıya varmak doğru değildir. Ancak romanın akışı içinde bir anda yoğun bir anlatımla aşk temasına yer verilmesi romanın okunmasını/tüketilmesini kolaylaştırmaktadır. Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı anlatan bir romanda yalnızca savaş ortamı anlatılsaydı, bu durum muhtemel ki pek çok kişi için “neden yalnızca savaş anlatılmış” düşüncesi yaratmazdı. Çünkü savaş romanı dendiğinde ağırlıklı olarak savaş anlatılacağı algısı oluşması olasıdır ve okuyucu romana bu motivasyonla başlayacaktır. Ancak böyle bir romanda bile aşk temasının işlenmesi, söz konusu temanın ilgi çekiciliğinin göstergesidir. Dolayısıyla yazarın, romanın başından başlayarak aralıklarla değindiği ve kimi zaman oldukça yoğun işlediği aşk teması, romanı çabuk tükettirme ve sattırma aracı olmuştur.

Kalp Ağrısı romanında aşk, Zeyno ile Hasan Bey arasındaki sevgi ile Saffet'in Zeyno'ya aşkı ve Zeyno ile Muhsin Bey arasındaki aşk çerçevesinde işlenmektedir. Romanda Hasan Bey ile Zeyno arasındaki aşk, itiraf edilememiş bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zeyno ile Hasan Bey'in aşkı yalnızca duyguların önemli olduğu ve dünyadaki başka hiçbir şeyin bu duyguların önüne geçmesine izin verilmeyecek biçimde yaşanan bir aşk olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla burada da *Ateşten Gömlek*'te olduğu gibi aşk, bireyleri gerçeklikten uzaklaştıran bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Saffet'in Zeyno'ya olan aşkı karşılık beklemeden yaşanan bir aşk olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada dikkat çeken bir nokta, kadının ve aşkın idealize edilmesidir. Zeyno'yu hem fiziksel hem de ahlakî açıdan “güzel” olarak betimleyen Saffet, onun ideal bir kadın olduğuna vurgu yapmaktadır. Saffet'in “İdeal kadın ideal aşk ister” (Adıvar, 2016a: 93) söylemi aşkın bir standardının olması gerektiği izlenimi yaratmaktadır. Bu noktada popüler kültürün tektipleştirici karakteri dikkat çekmektedir. Olanın değil, olması gerekenin anlatımı yapılmaktadır: İdealize edilmiş, standartlaştırılmış aşk. Ancak bu aşk, kime ve neye göre idealdir? İdeal aşkın belirleyicisi kimdir? Bu noktada, popüler kültürün üretim anındaki siyasal ve ekonomik ilişkiler akla gelmektedir. İdeal aşkın belirleyicisi, bu aşkın üretim anındaki ekonomik ve siyasal ilişkilerdir. Dolayısıyla burada, aşkın belli bir kalıba sokulması, standartlaştırılması/idealize edilmesi, herkes için aynı olan bir forma indirgenmesi söz konusudur.

Aşk teması, *Vurun Kahpeye* romanında Tosun Bey ile Aliye arasındaki aşk, Yunan Komutan Damyanos'un Aliye'ye duyduğu aşk ve Hüseyin Efendi'nin Aliye'ye olan aşkı çerçevesinde işlenmektedir. Aliye ile Tosun Bey arasındaki aşk da *Ateşten Gömlek* ve *Kalp Ağrısı* romanlarında olduğu gibi yüceltilerek verilmektedir. Bununla birlikte *Vurun Kahpeye* romanında aşk, taraflar için vatan sevgisinin önüne geçmemesi gereken bir duygu olarak görülmektedir. Romanda Aliye ile Tosun Bey arasındaki aşkın gerisinde sürekli vatan sevgisi vurgulanmaktadır. Daha açık bir ifade ile aşk olgusu vatanın kurtuluş mücadelesi içinde verilmekte, vatan sevgisi ile bağdaştırılmaktadır. Bu noktada beşeri aşkın popüler karakteri aracılığıyla vatan sevgisi ya da Milli Mücadele'nin de popülerleştirilmeye çalışıldığı düşünülmektedir. Konusu savaş olan bir romanda aşk temasının bu kadar yoğun

işlenmiş olması da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Öyle ki romanda savaşın anlatımı, Aliye ile Tosun Bey arasındaki aşkın anlatımının gerisinde kalmaktadır. Bununla birlikte romanda Damyanos'un Aliye'ye olan aşkı saplantılı bir aşk görünümüyle verilmektedir. Damyanos'un Aliye'ye olan aşkın verilmiş biçimi günümüzün metalaşmış aşklarını akla getirmektedir. Günümüzde çoğunlukla görülen, duygulara göre değil "mantığa" göre hareket etme biçimi ya da maddiyatın her şeyin çözümü olacağı anlayışı Damyanos'un aşkında da görülmektedir. Marx, kadın-erkek arasındaki ilişkinin insandan insana doğal, zorunlu, ilişki olduğunu belirtmektedir. Marx'a göre, bu doğal, türsel ilişki içinde insanın doğayla ilişkisi, dolaylı olarak insanla ilişkisidir. İnsan için, insanal özün ne ölçüde doğa durumuna ya da doğanın ne ölçüde insanın insanal özü durumuna gelmiş olduğu somut bir olguya indirgenmiş bir biçimde, kadın-erkek ilişkisi içinde görülmektedir. Bu ilişkiden yola çıkarak insanın tüm kültür düzeyini yargılamak mümkündür (Marx, 1976: 92). Dolayısıyla insanın insanla, doğayla ve kendi özüyle ilişkisini sevmeye biçimlerine bakarak anlamak, böylece tüm kültür düzeylerini yorumlamak mümkündür. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta da Marx'ın "özel mülkiyet" kavramıdır. Marx, özel mülkiyetin insanı alıktırdığına vurgu yapmakta ve bir nesnenin ancak ona sahip bulunduğu, yenildiği, içildiği, giyildiği, içinde oturulduğu vb. zaman bireye ait olduğunu belirtmektedir (Marx, 1976: 96). Bu noktada Marx, sevgililerin birbirini "özel mülkiyet" olarak görmeye ve bu biçimde sahiplenmeye yönelmesi durumunda aşkın bir soruna dönüşeceğini vurgulamaktadır (Berman, 2014: 27). Damyanos'un Aliye'ye olan aşkında da onu "mutlak elde etme" isteği özel mülkiyet anlayışını göstermekte, bu da onun Aliye'ye olan aşkını saplantılı duruma getirmektedir. Romanda beşeri aşkın, asıl konu olan vatan sevgisinin önüne geçtiğini söylemek mümkündür. Savaşı anlatan bir romanda beşeri aşkın bu kadar yoğun işlenmesinin gerekliliği tartışma konusudur. Günümüzde de satış kaygısıyla insanların duygularına seslenen romanların yazıldığı görülmektedir. Halide Edip'in romanı yazdığı dönemde böyle bir kaygı taşıyıp taşımadığına ilişkin kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak yazarın bu tutumu, böyle bir kaygının olabileceği izlenimi yaratmaktadır. Bu da günümüzde oldukça açık olan popüler kültürün kâr odaklı üretiminin romanın yazıldığı dönemde de olduğunu düşündürmektedir.

1.2. Günlük yaşam alışkanlıklarının temsili

Halide Edip Adivar'ın her romanında günlük yaşam alışkanlıklarına ilişkin popüler kültür pratikleri işlenmemekle birlikte dönemin eğlence anlayışına *Kalp Ağrısı* romanında değinilmektedir. "*Saffet Bey, haydi gramafonu çalalım, iskemleleri de toplayınız, dans edelim, dedi. Biraz sonra odada tepiniyor ve dönüyorlardı...*" (Adivar, 2016a: 82) cümlelerinde de görüldüğü gibi romanın genelinde gramfon çalıp, dans etmek Milli Mücadele Dönemi'nin popüler eğlence anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılılaşmanın etkisiyle topluma giren eğlence biçimleri, günlük yaşam içinde olağan, her zaman yapılan bir etkinlik durumuna gelmiştir. Azize, Zeyno, Saffet ve Hasan Bey hemen hemen her bir araya gelişlerinde gramfon çalıp dans etmektedirler. Burada popüler kültürün gündelik yaşama nasıl işlediği ve gündelik yaşam içinde nasıl doğallaştığı dikkat çekmektedir. Popüler kül-

tür pratiği olan Őimi ve fokstrot gibi dansların Türk kültür geleneği içinde her zaman var olmuş izlenimi oluŐmaktadır, ancak bu pratikler Batılılaşma ile topluma yerleşmiştir. Burada popüler kültürün “imaj” yaratma, “yaşam biçimi sunma” özelliğine dikkat çekmek gerekmektedir. Söz konusu eğlence biçimleri Batı’ya ait pratiklerdir, dolayısıyla bu eğlence biçimlerinin yaşama geçirilmesi, BatılılaŐmiŐ imajı çizmeyi sağlamaktadır. Yaşam biçimi, dünyanın nasıl algılandığıнын bir göstergesidir. Dolayısıyla Batı’ya ait formların yaşama geçirilmesi de dünyayı Batılı gibi algılıyor olmanın göstergesi olmuştur. Dolayısıyla popüler kültür aracılığıyla imaj yaratımı gerçekleŐtiđini söylemek mümkündür.

1.3. Sanat yapıtlarının temsili

Sanat yapıtları ya da sanatçılara göndermeler Halide Edip’in romanlarında karşımıza çıkan popüler kültür pratiklerinden biridir. *Ateşten Gömlek* romanında Peyami’nin Ayşe ile ilk kez karŐılaŐtıđında Ayşe’yi betimleyiŐi sırasında Oscar Wilde’dan alıntı yapılmaktadır. Roman’ın başka bir bölümünde ise Fransız yazar Xavier de Montepin’in yapıtından ve Amerikalı Őair Henry Wardsworth Longfellow’un bir masalından alıntı yapılmaktadır. Çalışmanın kuramsal ardalanında da değinildiği gibi günümüzde de bir popüler kültür pratiği, başka bir popüler kültür pratiği içinde konumlandırılarak yeniden üretilmektedir. Bu durum, Milli Mücadele Dönemi romanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Popüler romanlar ya da Şiirlerden yapılan alıntılar, popüler yazarlara yapılan değinmeler, yine bir popüler kültür pratiği olan roman aracılığıyla yeniden dolaşıma sokulmaktadır. Günümüzde de özellikle sosyal medyada sanat yapıtlarından alıntı yapmak oldukça popülerdir. Bireyler bu yolla bir yaşam felsefesine ve belirli bir kültür düzeyine sahip olduklarını ifade etmeye çalıŐmaktadır. Bireylerin kendilerini ifade etme biçimi olarak kullandıkları bu yol, hem onlara bir kimlik kazandırmakta hem de alıntı yapılan popüler kültür pratiğinin farklı alanlarda yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Halide Edip’in romanlarında da söz konusu popüler kültür pratikleri dönemin aydın kiŐisinin resmini çizerken, onlara aydın kimliği kazandırırken bir popüler kültür pratiğinin yeniden üretimini de yapılmaktadır. Elbette ki buradaki yeniden üretim biçiminin günümüzdeki gibi bilinçli ve amaçlı olarak yeniden üretildiğini ve tüketime sokulduğunu söylemek mümkün değildir.

2. Reşat Nuri Güntekin’in romanlarında popüler kültür temsilleri

2.1. AŞk ve aşkın temsili

Reşat Nuri’nin *Ateş Gecesi* romanında aşkın standartlaştırılması anlayışı karşımıza çıkmaktadır. İki bölümden oluşan romanın ilk bölümünde Murat Bey’in Afife’ye olan aşkı samimi duygularla yaşanan bir aŐktır. Ancak romanın ikinci bölümünde aradan yıllar geçmiŐtir ve Afife, eski güzelliğini kaybetmiŐtir. Bunu gören Murat Bey, geenlik yıllarında yaşadığı heyecanı artık duymamaktadır. Dolayısıyla burada bireyleri yalnız dış görünüŐlerine göre değerlendirerek ona aÇık olma durumu karşımıza çıkmaktadır. Bu durum günümüzde de çoğu zaman görülmektedir. Bireyler birbirlerini dış görünüŐü ile değerlendirmektedir. Eğer kişi, bireyin güzellik standartlarına uymuyorsa o kişi “ideal” olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla Halide Edip’in romanlarında da grldğu gibi aşkın

standartlaştırılması, güzel olanın idealize edilmesi anlayışı *Ateş Gecesi* romanında da karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, dönemler arasında fark olsa da bireylerin ideal aşk anlayışında çok büyük farkların olmadığını göstermektedir. Her ne kadar sosyo-kültürel ortamlar değişse de aşk anlayışının bazı noktalarda değişmediği görülmektedir.

Reşat Nuri, *Damga* ve *Gizli El* romanında da Halide Edip'te olduğu gibi aşkı yüce karaktere sahip bir olgu olarak sunmaktadır. *Damga* romanında aşk şiirsel bir anlatımla ve masala benzetilerek verilmektedir. “Dünya, bu masal aşkının etrafında beyhude bir çerçeveden ibaretti” (Güntekin, 2016: 59) sözleri ile aşkın, gerçeküstü niteliğine vurgu yapılmaktadır. Öyle ki masallar da olağanüstü kahramanların olduğu ve olağanüstü olayların yaşandığı anlatılardır. Milli Mücadele Dönemi'nde yaşanan aşkın, masal benzetmesi ile verilmesi, onun dünya gerçekliğinden başka bir boyutta yaşandığını göstermektedir. Halide Edip'te de görülen aşkın şiirsel anlatımı, aşkın bireyleri gerçeklikten uzaklaştıran ve kutsal bir duygu olarak aktarılması, onun popüler karakterini göstermektedir. Günümüzde de aşk; pek çok romana, şiire, öyküye vb. konu olmaktadır. Özellikle günümüz popüler romanlarının çoğunun, aşk teması üzerine yazıldığını söylemek mümkündür. Böylece aşk, romanların çok satmasını sağlamaktadır. Bu da yayıncılık sektörü açısından artı değer yaratmaktadır. Bu noktada aşkın çok sattıran karakterinin romanların yazıldığı ve yayımlandığı dönemde de işlemeye başladığını söylemek mümkündür. Öyle ki çalışmanın giriş bölümünde de belirtildiği gibi Milli Mücadele Dönemi'nde kapitalist üretim biçimleri ülkeye yerleşmeye başlamıştır. Dolayısıyla yayıncılık sektöründe de bu sistemin etkilerinin görülmeye başladığını söylemek mümkündür.

Bununla birlikte *Gizli El* romanında ise dikkati çeken nokta bu kadar kuvvetli başlayan bir aşkın çok çabuk tükenmesidir. Romanda “Fakat, öyle anlar da gelirdi ki, onu, bir sabah uyanınca gözlerimin içini ve ufkumu baştanbaşa kaplamış gördüğüm zamanki yanaşılmaz, erişilmez peri çehresi haline gelmiş bulurdum. Bu, adeta masalların tilsımı gibi bir şeydi” (Güntekin, 2014a: 126-127) sözleriyle de vurgulandığı gibi masal gibi yaşanan aşklar, yine masal gibi çabuk bitmektedir. Bu durum, günümüzün popüler aşk anlayışını akla getirmektedir. Bugün de ilk başlarda hiç bitmeyecekmiş gibi yaşanan duygular, tüketim kültürünün bir parçası olmuş ve çok çabuk değer yitirir hale gelmişlerdir. Dolayısıyla *Gizli El* romanında karşımıza çıkan bu aşk, çabuk yaşanıp bitmesi açısından günümüzdeki aşk anlayışına benzemektedir. Dolayısıyla popüler kültürün içerik özelliğinin iki dönemde de benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.2. Günlük yaşam alışkanlıklarının temsili

Günlük yaşam alışkanlıklarına ilişkin özellikler Reşat Nuri'nin her romanında görülmemektedir. Yazar, *Gizli El* adlı romanında ev davetlerini, *Yeşil Gece* romanında ise dönemin giyim kuşam özelliklerini işlemektedir. “Misafirler arasında bulunan bir nahiye müdürü, bir kolcubaşıya zorla rakı içiriyor, bir mahkeme mübaşiri, sicil kâtibini ensesinden yakalayarak oyuna kaldırmaya çalışıyordu. Âlem iyiden iyiye kızışmıştı. Udun, teflerin gürültüsü, rakı kokusu ve tütün dumanı ile ağırlaşmış havayı dayanılmaz bir şamata ile dolduruyor, eski sofanın tahtaları, hora tepenlerin topukları altında boğuk iniltilerle esni-

yordu... Çalgı, oyun iyiden iyiye kızışmıştı. Oynayanların taban sarsıntuları masa üstündeki lambaların ışığını da oynatmaya başladı..." (Güntekin, 2014a: 17-19) cümlelerinde dönemin popüler eğlence anlayışının içeriğine ilişkin ayrıntıları görmek mümkündür. Bu eğlencelerde sürekli bir tüketimin olduğu görülmektedir. Burada dikkati çeken söz konusu eğlencelerin yozlaşmış niteliğidir. Günümüzün eğlence anlayışı ile karşılaştırıldığında söz konusu davetlerde de sürekli bir tüketimin yaşandığı dikkat çekmektedir ve bu popüler eğlenceler sürekli tüketim üzerine kuruludur. Bireyler sürekli tüketerek kendilerine "sıradışı" bir yaşam biçimi imajı çizmektedirler. Dolayısıyla günümüzden bakıldığında Milli Mücadele Dönemi'ndeki bu eğlence anlayışının da bir "yaşam biçimi ve imaj" yaratımı olduğunu söylemek mümkündür. O dönemde, içki, dans, müzik vb. tüketiminin sınırsızca yapıldığı eğlenceler modernleşme/Batılılaşma imajı çizmenin bir yolu olmuştur.

Yeşil Gece romanında ise popüler kültür olarak dönemin giyim kuşam özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün smokinine benzeyen redingot, Batılılaşma ile topluma girmiştir. Dolayısıyla halkın içinden çıkmış bir kültürel özellik değildir. Yukarıdan dayatılmış, bir "Batılılaşma/modernleşme" göstergesi olarak topluma yerleşmiştir. Günümüzün giyim kuşam anlayışı ile karşılaştırdığımızda bugün moda olan yırtık kotun halkın içinden çıkmadığını, endüstri tarafından halka sunulduğunu söylemek mümkündür. Redingot da dönemin sosyo-ekonomik gücünü elinde bulduranlar tarafından halka sunulmuş bir popüler kültürdür. Elbette günümüzün popüler giysileri kitlesel olarak üretilmektedir. Milli Mücadele Dönemi'nde ise henüz kitlesel üretimden söz etmemiz mümkün değildir. Ancak dönemin popüler giysileri, yine dönemin kendi üretim dinamikleri içinde üretilmekte ve halka sunulmaktadır. Nasıl ki Batılı biçimde eğlenmek bir imaj göstergesi olmuşsa Batılı biçimde giyinmek de bir imaj göstergesi olmuştur. Dolayısıyla popüler kültürün imaj/kimlik kazandırma işlevi her dönemde aynı biçimde işlemektedir. Farklı olan popüler kültür pratiklerinin yalnızca görünümüdür.

3. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarında popüler kültür temsilleri

3.1. Aşk ve aşkın temsili

Yakup Kadri'nin değerlendirmeye alınan tüm romanlarında aşk temasını işlediği görülmektedir. *Ankara* romanında aşk, Halide Edip'te ve Reşat Nuri'de de olduğu gibi samimi ve yüce duygularla yaşanan bir aşk olarak işlenmektedir. Halide Edip'in *Kalp Ağrısı* romanında Zeyno'nun ideal bir kadın olarak betimlenmesi gibi *Ankara* romanında Neşet Bey, ideal bir erkek olarak betimlenmektedir. Dolayısıyla ideal bir aşkta, kime âşık olunması gerektiğinin de resmi çizilmektedir. Neşet Bey, vatan sevgisi ile dolu, okumuş, entelektüel birikimi oldukça yüksek bir karakter olarak verilmektedir. Bununla birlikte Yakup Kadri'nin incelemeye alınan tüm romanlarında aşkı sunuş biçimi de dikkat çekmektedir. Halide Edip ve Reşat Nuri'de olduğu gibi şiirsel anlatım dikkat çekmektedir. Öyle ki Neşet Bey ile Selma Hanım arasındaki aşk, "sıtma ateşi" benzetmesiyle verilmiştir. "Kendini bu aşka kurban etmek" ve "aşk tanrısı tarafından yutulmak" gibi ifadelerle aşk, yüceleştirilmiştir. Dolayısıyla aşk, gerçeküstü bir karaktere bürünmektedir. Her üç yazarın da aşk anlatımında görülmektedir ki Milli Mücadele Dönemi'nde bireyler,

ağırlıklı olarak yüceltilmiş, her şeyden üstün tutulan bir aşk yaşamaktadırlar. Dolayısıyla aşkın bu yöndeki anlatımının popülerleştiği dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Yakup Kadri’de Milli Mücadele Dönemi’nde yaşanan çıkar ilişkileri de karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Yakup Kadri’nin *Sodom ve Gomore* ile *Yaban* adlı romanlarında belirlemektedir.

Sodom ve Gomore’de Leylâ’nın Necdet’e olan sevgisi birtakım çıkarlara dayanmaktadır. Bununla birlikte Leylâ ile Captain Jackson Read arasındaki ilişki de yine bireylerin çıkarları üzerine kurulmuş bir ilişkidir. Leylâ, Osmanlı İmparatorluğu’nun yabancı devletlerin bünyesi altına gireceği düşüncesiyle işgal kuvvetlerinin komutanı Jackson Read ile ilişkilerini sıkı tutmaya çalışmakta bir yandan da Necdet’i ve onun sevgisini kaybetmek istememektedir. Dolayısıyla Leylâ karakterinde beliren bu durum günümüzün çıkar ilişkilerini anımsatmaktadır. Bu noktada aşkın o dönemdeki içeriği ya da yaşanış biçiminin günümüz ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. *Yaban*’da da aşk temasının ilk işlenişi *Sodom ve Gomore*’dekine benzer bir biçimdedir. Aşk, Ahmet Celal’in bakış açısından derinliği olmayan, gelip geçici bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır ve bireylerin birbirine denkliliği üzerinden işlenmektedir. Öyle ki romanda Ahmet Celal, sosyo-kültürel olarak kendisine denk olmadığı için bir süre Emine’ye olan aşkını inkâr etmektedir. Günümüzdeki “birbirine denk olma” anlayışı, öncelikle fiziksel görünüme verilen önem, Milli Mücadele Dönemi’nde de görülmektedir.

3.2. Günlük yaşam alışkanlıklarının temsili

Milli Mücadele Dönemi’ndeki günlük yaşama ilişkin ayrıntılar, Halide Edip ve Reşat Nuri’ye göre Yakup Kadri’nin romanlarında daha çok işlenmiştir. Dolayısıyla Yakup Kadri’nin romanları dönemin günlük yaşamının nasıl olduğuna ilişkin bir çerçeve çizilmesini mümkün kılmaktadır.

Yakup Kadri, *Ankara* romanında özellikle gece eğlenceleri, çay davetleri ve Avrupaî/Batılı yaşam biçiminin anlatımına geniş yer ayırmıştır. “...Bu modern, bu alaf-ranga eğlence gecelerinin ertesi, Selma Hanım, kendi içinin bu yeni ağaran manzarasını daha keskin bir vuzuh ile görebiliyordu” (Karaosmanoğlu, 2015: 98-99) cümlelerinde de vurgulandığı alafranga bir anlayışla düzenlenen bu eğlencelerde edilen danslar, bireylerin davranış biçimleri, Batılı yaşam biçimine ilişkin özelliklerdir. Ancak dönemin Batılılaşma anlayışı doğrultusunda Türk kültürüne de yerleşmeye başlayan bu pratikler, halkın alışık olmadığı özelliklerdir. Ancak Batılı yaşam biçimini benimsemek, onlar gibi dans etmek, onlar gibi hareket etmek bireylerde bir kimlik göstergesi olmuştur. Bu da yine popüler kültürün imaj kazandırma işlevini göstermektedir. Bununla birlikte dönemin eğlence anlayışının tüketime yönelik olduğu da dikkat çekmektedir. Bu eğlencelerde içki, dans vb. fazlasıyla tüketilmektedir. Günümüzde de “ne kadar çok tüketirsek o kadar çok eğleniriz” düşüncesinin egemen olduğu söylenebilir. Bu noktada Can Kozanoğlu (1996: 596), özellikle 1980’den sonra gündelik yaşamda hızlı bir değişim yaşandığını ve yaşamın seyrinin değişim, tüketim, çeşitlenme ve benzeşme kavramları çerçevesinde belirlendiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Kozanoğlu, ekonomik yapının, ideolojik damarların, toplumsal değerlerin, kimlik arayışlarının, yaygın özlemlerin birbirlerine bağlı

olarak yaşadıkları hızlı ve sürekli değişimin tüketimi iki anlamıyla ön plana çıkardığını vurgulamaktadır. Tüketmek, olabildiğince tüketmek, tüketim düzeyi ve tüketim biçimleri üzerinden kimlik-statü edinmeye çalışmak, yaşamı yönlendiren dinamiklerden biri olmuş, birçok kavram, eğilim, anlayış, söz ve düşünce hızla tüketilmiştir. Dolayısıyla her şey tüketime endekslenmiştir. Bu noktadan bakıldığında Milli Mücadele Dönemi popüler eğlencelerinin içerik özelliklerinin de günümüzle benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Tek fark yapılan danslar ya da çalan müziktir. Ancak her şey tüketime yöneliktir. Marksist Ekonomi Politik Yaklaşım açısından bakıldığında bu durum da popüler kültürün çabuk tüketilen ve sürekli değişen karakterini göstermektedir.

Yakup Kadri'nin *Ankara*, *Kiralık Konak* ile *Sodom ve Gomore* romanlarında Milli Mücadele Dönemi'nde "Batılılaşma" eğilimi de bir popüler kültür olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu dönemde Batı yaşam biçimine özgü "kuleli, verandalı, konfor modernli köşkte yaşamak, Stude Baeker otomobil sahibi olmak, gramafon çalmak vb. davranış kalıpları görünüşte kalmış, yeterince içselleştirilememiş, yapay bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla Milli Mücadele Dönemi'nde yaşamların Batılılaş[mış] gibi olduğunu söylemek mümkündür. Biçimsel olarak Batılı ancak yeterince içselleştirilememiş bu yaşam biçimi, romanda yazar tarafından da eleştirilmektedir. Dolayısıyla romanda bir taraftan dönemin popüler kültür özellikleri verilirken bir taraftan da bu popüler kültürün eleştirisinin yapıldığını da söylemek mümkündür. Yazar bu yaşam biçiminin bireyleri "sunileştirdiğine" ve bu sunileştirmenin onları gülünç duruma düşürdüğüne vurgu yapmaktadır. Öyle ki *Ankara* romanında Neşet Bey, bu yaşam biçimini bir "piyes" olarak nitelendirmektedir. Bu betimleme Batılılaşmanın kurmaca olduğunu, gerçekliğinin olmadığını vurgulamaktadır. Bu piyeste herkes kendisine verilen rolü oynamaktadır ancak gerçek yaşamda kimse oynadığı karaktere sahip değildir. Burada Marx'ın metaların bireyleri kendilerine "yabancılaştırdığı" vurgusunu yinelemek gerekmektedir. Günümüzde de kesintisiz bir biçimde işleyen popüler kültürün "yabancılaştırma" işlevinin Milli Mücadele Dönemi'nde de günümüzdeki kadar yoğun olmasa da işlediği görülmektedir. Batılı yaşam biçimi bireyleri kendilerine yabancılaştırmış; onlara nasıl olmaları, nasıl davranmaları, nasıl yaşamaları gerektiğini söylemiştir. Bununla birlikte popüler kültürün birbirinden uzak dönemlerde bile kimlik kazandırma/ımaj yaratma işlevini yitirmeden devam ettirdiğini söylemek mümkündür. Elbette ki her dönemde farklı bir popüler kültür pratiği ortaya çıkmaktadır. Popüler kültürün kimlik kazandırma işlevi ise her pratikte yeniden üretilmektedir.

3.3. Sanat yapıtlarının temsili

Yakup Kadri de Halide Edip ve Reşat Nuri'de görülen sanat yapıtları ve sanatçılara göndermeler yapmıştır. Bununla birlikte Yakup Kadri'nin diğer yazarlara göre söz konusu alıntılara daha fazla başvurduğu dikkat çekmektedir. Yazar, *Kiralık Konak*'ta romanın başından sonuna kadar sanat yapıtlarına ve sanatçılara atıflarda bulunmaktadır. *Sodom ve Gomore*'de ise *Faust*'a, *Romeo ve Juliet* ile Pierre Loti'nin kitabına, Sokrates'e değinen Yakup Kadri, *Yaban*'da da Racine, Voltaire, Bacon gibi isimlerin yapıtlarına gönder-

meler yapmaktadır. Romanlarda sanat yapıtlarının kahramanların söylemlerinde beliren kullanımı dönemin sanat anlayışını da vermektedir. Günümüzde de sanat yapıtları, özellikle metalaşarak (romanların sinema ya da diziye uyarlanması, şiirler ya da romanlardan yapılan alıntıların sosyal medyada yeniden ve sürekli tüketime sokulması...), popüler kültür olarak karşımıza çıkabilmektedir. Milli Mücadele Dönemi'nde sanat yapıtlarının bireyler tarafından bir kimlik göstergesi olarak kullanıldığını ve romanlar aracılığıyla metalaştıklarını söylemek mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada Milli Mücadele Dönemi yazarlarından Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu örneğinde Milli Mücadele Dönemi'nin popüler kültür içerik özellikleri irdelenmiştir. Üç yazarın da özellikle aşk temasını çok sık işledikleri görülmektedir. Yazarların aşk olgusuna ilişkin anlatımlarından ortaya çıkan, dönemin aşk anlayışının günümüzün aşk anlayışı ile anlam ve yaşam pratiği olarak hem benzer hem de farklı yönlerinin olduğudur. Her üç yazarda da dönemin aşklarının genel görünümü, aşkın yüce duygularla yaşanan bir duygu olduğu yönündedir. Romanlardaki aşk, içten duygular üzerinden yaşanan, idealize edilmiş bir karakterdedir. Bununla birlikte, aşkın anlatımındaki şiirsellik üç yazarda da karşımıza çıkmıştır. Sanatsal anlatımla aşkın yüceltildiği, gerçeküstü bir karaktere büründürüldüğü görülmektedir. Günümüzde de edebî ya da görsel sanat alanlarında aşkın anlatımında idealleştirme, yüceltme olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Milli Mücadele Dönemi romanlarındaki aşkın içerik özelliklerine bakıldığında günümüz popüler anlatımlarındaki aşkın içerik özelliği ile benzerlik gösterdiği yönünde bir yorum yapmak mümkündür. Milli Mücadele Dönemi'nde aşkın bireyleri gerçeklerden uzaklaştıracak biçimde yaşanması, Marksist Ekonomi Politik Yaklaşımı açısından popüler kültürün bireyi kendisine ve çevresine yabancılaştırma işlevinin günümüzde olduğu gibi Milli Mücadele Dönemi'nde de işlediğini göstermektedir. Marx ve Engels'in (2013: 35-37) de vurguladığı gibi insanların kafalarında oluşturdukları olmadık hayaller bile, ister istemez ampirik olarak kanıtlanabilir olan ve maddi temellere dayanan kendi yaşam biçiminin yüceltilmiş yansımalarıdır. Bu nedenle ahlâk, din, metafizik ve ideolojinin bütün çeşitleri ile bunlara karşılık gelen bilinç biçimleri, bağımsız görünümlemlerini yitirmektedirler. Onların bir tarihi ve gelişim süreci yoktur; insanlar maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini geliştirdikçe, kendi gerçek dünyalarının yanı sıra düşüncelerini ve düşüncelerinin ürünlerini de değiştirmektedirler. Dolayısıyla yaşamı belirleyen bilinç değildir, bilinci belirleyen yaşamdır. Bilinç, bir toplumsal üründür ve insanlar var olduğu sürece de bir toplumsal ürün olarak kalacaktır. Milli Mücadele Dönemi'nde de aşk, bireylerin bilincini üretmekte/belirlemekte, onu yönetmekte ve bireylerin gerçeklik algılarını değiştirmektedir.

Değerlendirmeye alınan on bir romana bakıldığında *Yeşil Gece* romanı dışında tüm romanların aşk anlatımına yer verdiği görülmektedir. Ve bu olgu, romanların genel görünümü içinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki cepheyi anlatan romanlarda bile (Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye) cephe anlatımından daha çok aşk anlatımı bulunmaktadır.

Daha açık bir ifade ile aşk, romanlarda çoğu zaman ana konunun önüne geçmektedir. Romanlarda aşkın yoğun bir biçimde işlenmesi, “aşk, çok sattırır” söylemini akla getirmektedir. Günümüzde de popüler aşk romanları, çok satanlar listesinin ilk sıralarında yer almaktadır. Çoğu dizi ya da film, içindeki aşk anlatımı yüzünden seyredilmektedir. Dolayısıyla Marksist Ekonomi Yaklaşım açısından bakıldığında Milli Mücadele Dönemi’nde de günümüzde de popüler kültürün bir kullanım ve tüketim kültürü olduğunu, popüler kültür aracılığıyla başka bir popüler kültür yaratımının yapıldığını söylemek mümkündür. “Aşk” aracılığıyla romanlar yeniden üretilmekte, bu durum romanın da metalaşmasını beraberinde getirmektedir. Çok satan bir temanın romanlar üzerinden işlenmesi, romanı da artı değer elde etme aracı durumuna getirmektedir.

Romanlarda beliren popüler kültür pratiklerinden biri de dönemin eğlence anlayışı, giyim kuşam alışkanlıkları, ev davetleri vb. dir. Bu özellikler Batılı yaşam biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılılaşma Osmanlı’da bir gereklilik olarak ortaya çıkmış ve devlet eliyle bu yönde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Dolayısıyla Tanzimat’tan da önce topluma yerleşmeye başlayan bu özellikler dönemin ekonomi-politik egemenleri tarafından topluma dayatılmış yaşam biçimleridir. Yukarıdan dayatılmış bu yaşam biçimi, toplumda eğreti durmuş, yeterince içselleştirilemeden uygulanmaya çalışılmıştır.

Romanlarda işlenen Batılı yaşam biçiminin dönemin sosyo-kültürel ortamı açısından anlamı ise bir “imaj/etiket/kimlik” yaratımıdır. Banu Dağtaş ve Erdal Dağtaş (2009b), günümüz tüketim toplumlarında, tüketimin gereksinimden çok prestij, farklılık, bir gruba aidiyet, kimlik ve imaj edinme, sınıf atlama gibi simgesel değerler adına yapıldığını belirtmektedirler. Yazarların bu vurgusundan yola çıkarak Milli Mücadele Dönemi’nde alafranga eğlenceler düzenlemenin, Batılı giyim biçimlerini ve davranış kalıplarını benimsemenin “Batılı” kimliğinin bir göstergesi olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Dolayısıyla popüler kültürün kimlik yaratma işlevi açısından bakıldığında Milli Mücadele Dönemi’nde de günümüzde de popüler kültürün işlevinin değişmediği görülmektedir. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki popüler kültür yalnızca belli ürünleri/malları değil aynı zamanda belirli dünya görüşleri ve düşünüş biçimlerini de popülerleştirmektedir (Erdoğan ve Alemdar, 2011: 99). Milli Mücadele Dönemi’nin popüler dünya görüşü de “Batılılaşma”dır. Çalışmanın ilgili bölümünde de değinildiği gibi “Batılılaşma” dönemin siyasal ve ekonomik egemenlerinin bir kurtuluş reçetesidir. Popüler kültür de bu eğilimi popülerleştirerek dönemin siyasal ve ekonomik egemenlerine hizmet etmektedir.

Romanlarda görülen bir başka popüler kültür özelliği de sanat yapıtlarıdır. Romanlarda her biri popüler kültür olan şiir, roman, masal gibi unsurlara ve sanatçılara gönderme yapılmıştır. Eserlerden yapılan alıntılar, özellikle dönemin “aydın” kimliğini çizme aracı olarak kullanılmıştır. Popüler kültürün kimlik kazandırma işlevi burada da görülmektedir. Popüler kültür, yarattığı kimliklerle bireylere görünürde bir sınıf aidiyeti kazandırmaktadır. Ancak nasıl ki günümüzde sosyal medyada paylaşılan şiirlerden, romanlardan alıntılar bireyleri edebiyatçı ya da aydın yapmaya yetmiyorsa, Milli Mücadele Dönemi’nde de aynı durum söz konusudur. Burada dönemin popüler kültür özelliklerinin yine bir popüler kültür olan romanlar aracılığıyla yeniden üretilmesine de

dikkat çekmek gerekmektedir. Bu durum kültürel ürünlerin metalaşmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla Milli Mücadele Dönemi'nde de popüler kültürün metalaşması söz konusudur. Günümüzde de söz konusu metalaşma ile ekonomik ve siyasal iktidar, başka bir deyişle popüler kültür üreticileri artı değer sağlamaktadır. Her ne kadar Milli Mücadele Dönemi'nde metalaşmanın günümüzdeki kadar yoğun ve amaçlı olduğunu söylemek zor olsa da çalışmanın giriş bölümünde de değinildiği gibi, romanların yazıldığı dönemde serbest piyasa ekonomisinin yavaş yavaş ülkeye girmeye başladığı, bu yönde devlet teşvikinin olduğu bilinmektedir. Bu durumun yayıncılık sektörünü de etkileyeceğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Her ne kadar rekabet koşullarının günümüzdeki kadar çetin olup olmadığı noktasında kesin bir yargıya varmak mümkün olmasa da o dönemde de satış kaybının yaşanmış olabileceği düşünülmektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, günümüzde popüler kültürün üretiminde, dağıtımında ve tüketiminde önemli bir rolü olan kitle iletişim araçlarının Milli Mücadele Dönemi'nde de popüler kültürün yayılmasında etkili olduğu görülmektedir. Elbette ki dönemin kitle iletişim araçlarının hızını ve yayılım alanını günümüzdeki ile bir tutmak mümkün değildir. Günümüzde bir "tıkla" ulaşılabilen kitle iletişim araçları, popüler kültürün de hızla ve geniş ölçekte yayılmasını sağlamaktadır. Milli Mücadele Dönemi'nde ise popüler kültürün taşıyıcısı; mektuplar, telgraflar, romanlar gibi araçlar olmuştur. Söz konusu iletişim araçları, özellikle "Batılılaşma"nın popüler olmasını ve topluma yayılmasını sağlamıştır. Elbette bu yayımda dönemin aydınlarının etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Ancak özellikle roman, Batılılaşmanın resmi tarihi sayılan Tanzimat dönemi ile birlikte Türk edebiyatına girmiş ve o dönemden bu yana belirli yaşam biçimlerini ve dünya görüşleri yayma aracı olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın kuramsal aralanında da belirtildiği üzere popüler kültür, sürekli kalıcılıkla değil, sürekli değişimle sermayenin ve sermaye sistemlerinin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 2011, s. 34). Bu çalışmada da popüler kültürün sürekli değişim gösteren bir olgu olduğu görüşü temel alınmıştır. Bu bağlamda çalışmadan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, popüler kültürün doğasında var olan sürekli değişim özelliğini de görmek mümkündür. Özellikle romanlarda karşımıza çıkan günlük yaşam alışkanlıklarına ilişkin pratikler, popüler kültürün dönemselsel olarak değişimini göstermektedir. Popüler kültür, her dönemin sosyo-kültürel koşulları dolayımında değişime uğramaktadır. Milli Mücadele Dönemi'nin sosyo-kültürel ve ekonomik ortamının da popüler kültürün içerik özelliklerinin belirmesinde etkili olduğu çalışmada görülmüştür. Milli Mücadele Dönemi'nde sosyo-kültürel ve ekonomik eğilimler Batılılaşmayı popüler kültür olarak topluma yerleşmiştir. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki popüler kültürün yabancılaştırma, tükettirme, bilinç yönetimi vb. işlevleri her dönemde aynı işlemekte ve üreticisinin çıkarlarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla "popüler kültürün belirleyicisi üretim anındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerdir" düşüncesi çalışmadan elde edilen bulgularla da desteklenmiştir. Popüler kültür, her dönemin koşulları içinde, üreticisinin siyasal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda biçimlenmekte ve böylece üreticisine artı değer sağlamaktadır.

Kaynaklar

- Adivar H. E. (2016a) *Kalp ağrısı*. İstanbul: Can.
- Adivar H. E. (2016b) *Ateşten gömlek*. İstanbul: Can.
- Adivar H. E. (2016c) *Vurun kahpeye*. İstanbul: Can.
- Çakmur B. (1998) Kültürel üretimin ekonomi politikliği. *Kültür ve iletişim*. 1 (2), 111-148.
- Çetişli İ. (2007) İkinci meşrutiyet döneminde ortaya çıkan fikri, siyasi hareketler ve Türk edebiyatına yansımaları. (Haz. İ. Çetişli, N. Çetin, A. Doğan, vd.) *II. meşrutiyet dönemi Türk edebiyatı* (ss.125-370) Ankara: Akçağ.
- Diren H. (2012) Aşk kültür yabancılaşma. *Sanat Cephesi*, 9, Erişim tarihi: 31.10.2016. <http://www.sanatcephesi.org/Sanat-Cephesi/9>
- Erdoğan İ. (1999) Popüler kültür: kültür alanında egemenlik ve mücadele. N. Güngör (Der.). *Popüler kültür ve iktidar* (ss. 18-53). Ankara: Vadi.
- Erdoğan İ. (2001a) Kitle iletişimi örneğiyle Marksist siyasal ekonomi yaklaşımı. *Praksis*. 4, 276-313.
- Erdoğan İ. (2001b) Popüler kültürde gasp ve popülerlerin gayrimeşruluğu. *Doğu Batı*, 15 (2), 65-106.
- Erdoğan İ. (2004) Popüler kültürün ne olduğu üzerine. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 57, 1-18.
- Erdoğan İ. ve Alemdar K. (2011) *Kültür ve iletişim*. Ankara: Erk.
- Garnham N. (2008) bir kültürel materyalizm teorisine doğru, *Kırılmalar ve uzlaşmalar* (ss.67-83) Ankara: De Ki
- Gevgilili A. (1989) *Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi ve sosyal sınıflar*. Ankara: Bağlam.
- Güntekin R. N. (1993) *Ateş gecesi*. İstanbul: İnkılâp.
- Güntekin R. N. (2014a) *Gizli el*. İstanbul: İnkılâp.
- Güntekin R. N. (2015) *Yeşil gece*. İstanbul: İnkılâp.
- Güntekin R. N. (2016) *Damga*. İstanbul: İnkılâp.
- Karaosmanoğlu Y. K. (2006) *Yaban*. İstanbul: İletişim.
- Karaosmanoğlu Y. K. (2015) *Ankara*. İstanbul: İletişim.
- Karaosmanoğlu Y. K. (2016a) *Sodom ve Gomora*. İstanbul: İletişim.
- Karaosmanoğlu Y. K. (2016b) *Kiralık konak*. İstanbul: İletişim.
- Kellner D. (2008) Ayrımın üstesinden gelmek: kültürel çalışmalar ve ekonomi-politik. S. Çelenk (Ed.), *İletişim çalışmalarında kırılmalar ve uzlaşmalar* (ss.147-172). Ankara: De Ki.
- Korkmaz R. (2006) *Yenileşme tarihi, sosyo-kültürel ve estetik temelleri*. Komisyon. Türk Edebiyatı Tarihi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 17-42.
- Marx K. (1976) 1844 Elyazmaları, ekonomi politik ve felsefe, (Çev. K. Somer), Ankara, Sol
- Marx K. ve Engels F. (2013) *Alman ideolojisi*, (Çev. T. Ok ve O. Geridonmez), İstanbul Evrensel Basım Yayın.
- Özdemir E. (1999) *Türk ve dünya edebiyatında dönemler-yönelimler*. Ankara. Bilgi.
- Özer Ö. ve Dağtaş E. (2011) *Popüler kültürün hakimiyeti*, İstanbul. Literatürk.
- Turhan M. (1969) *Kültür değişimleri*, Ankara. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Türkay M. (2012) *Türkiye’de kapitalizmin gelişme dinamikleri*. Erişim tarihi: 21.10.2016 <http://kongrekaraburun.org/index.php/gecme-kongreler/kongre-2012/kongre-takvimi/156-turkiyede-kapitalizmin-gelisme-dinamikleri>.
- Yaylagül L. (2006) *Kapitalizm, medya, popüler kültür ve ideoloji*, L. Yaylagül (Der.), *Kitle iletişiminin ekonomi politikliği* (ss.289-326). Ankara: Dalbaz.